

A kalocsa i érseki uradalom gazdálkodása az 1890-es
években

JUHÁSZ MÁRTA

Az 1848-as jobbágyfelszabadítás, majd az azt követő urbérrendezés nyomán kibontakozó, a tőkés mezőgazdasági nagyüzem felé tartó átalakulás, a XIX. sz. utolsó évtizedére az országban egyre nagyobb méreteket öltött. A XIX-XX. sz. fordulóján már a kalocsa i érseki uradalomban is felfedezhető az ebbe az irányba mutató fejlődés jegyei.

A közel 86.000 kh területű érseki uradalom a Duna balpartján, Kalocsától délre helyezkedett el. Ezt a vidéket évezredek során a medreit gyakran változtató Duna alakította ki, meghatározva a táj természeti viszonyait, s ezen keresztül a gazdálkodást is.

Az uradalom pusztái és erdei a XIX. sz. végén az alábbi községek határában voltak:

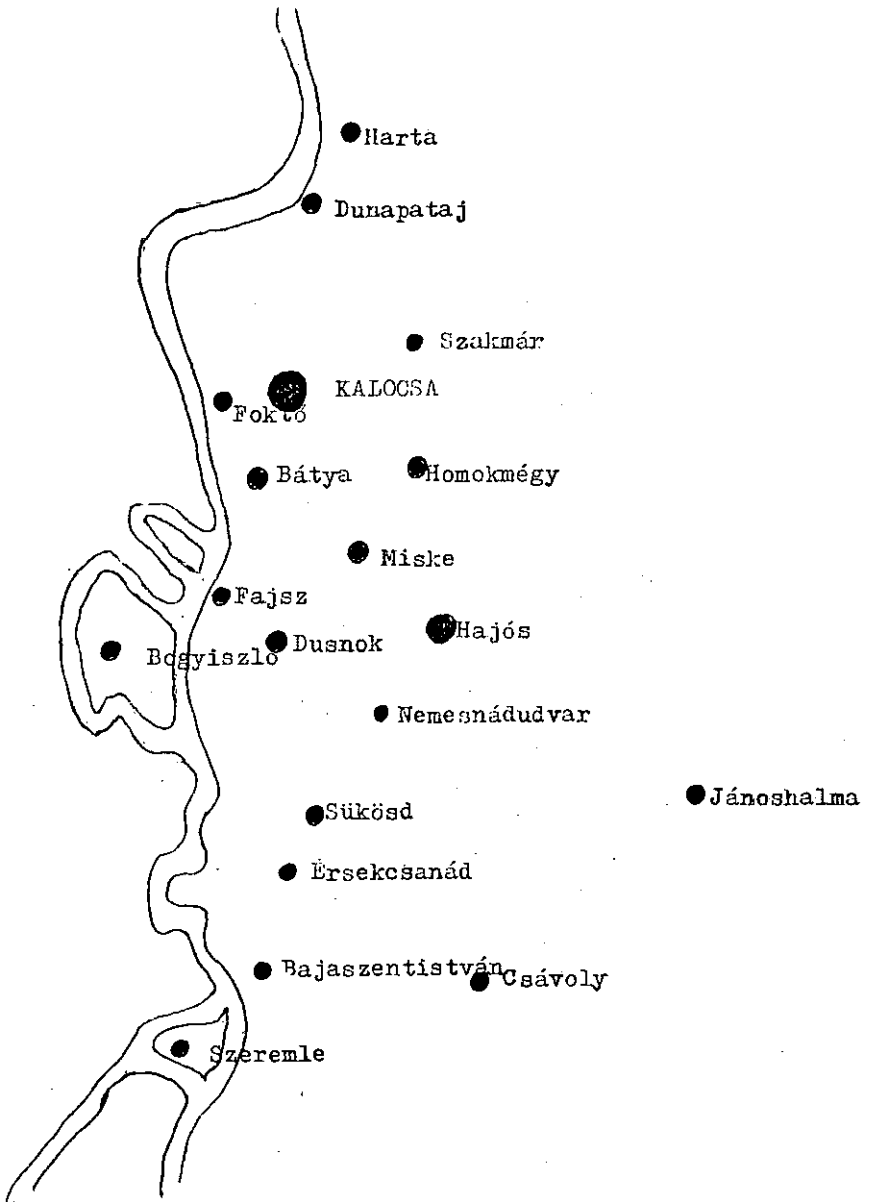
Kalocsa város, Harta, Dunapataj, Foktő, Bátya, Fajsz, Dusnok, Bogyaizló, Szeremle, Bajaszentistván, Csávoly, Érsekcsanád, Sukösd, Nemesnádudvar, Hajós, Miske, Homokmégy, Szakmár, Jánoshalma, illetve a bácsi részen Bács, Bácsujfalu, Dérony.

Az egész birtok központja az érseki székhely, Kalocsa volt. E mellett három más településnek volt központi szerepe:

Hajós, Bajaszentistván és Bács.

Az érseki uradalom szerkezetileg tehát négy kerületre oszlott. A bajaszentistváni és bácsi kerület mint erdészeti funkcionált, míg a másik kettőben

Kalocsai érseki uradalom községei.

elsősorban szántóföldi termeléssel és állattenyésztéssel foglalkoztak. A gazdálkodás azonban nem terjedt ki az uradalom egész területére - jelentős részét, elsősorban a szántókat, legelőket, réteket a bérleti rendszer keretei között hasznosították. A legjelentősebb házikezelésű gazdálkodás a hajósi kerületben folyt. Itt közel 10.000 kh-t hasznosítottak, melyből 3.500 kh-t tett ki a szántó. (1) Ez a nagy terület azonban nem volt összefüggő, hanem több pusztarészen szórta helyezkedett el. Ennek megfelelően a kerület négy szervezeti egységre, ugynevezett gazdaságra, vagy ispánságra oszlott:

hildi, érekehalmi, külső-szentgyörgyi és kélesi.

Az 1890-es évek közepén fokozatosan megkezdődött a kerületek átszervezése és a bérleti rendszer felszámolása. Mindkettő a tőkés nagyüzemi gazdálkodás elősegítését célozta.

Az itt felvázolt szerkezeti felépítés adja a szervezeti rendszer alapját. A lépcsőzetes felépítésű irányító szervezet csúcán maga az érsek állt. A vizsgált időszakban az uradalomnak két birtokosa volt. 1891-ben halt meg dr. Haynald Lajos bíbornok-érsek, utóda dr. Császka György volt szepesi püspök lett, aki 1904-ben bekövetkezett haláláig töltötte be az érseki tisztséget. (2) Az uradalom tényleges vezetője a jószágigazgató volt - az ő kezében futottak össze a gazdálkodás és irányítás szálai.

A jószágigazgatóság mellett az uradalom másik vezető hivatala a számvevőség volt, melynek élén a főszámvevő állt. E két hivatal munkáját egészítette ki a század végén létrehozott főintézőség, mely a kerületi intézők és gazdaságvezetők tevékenységét irányította. Az egyes kerületek élén főintéző állt, a gazdaságokat pedig a számtartók irányították. Az intézők és gazdaságvezetők a mindennapos gazdasági tevékenység helyi vezetői, a munka közvetlen szervezői voltak. (3)

Ez a felépítés többszöri változás, egyszerűsödés eredményeként az évtized végére alakult ki. Az ország más uradalmaiban is hasonló irányítási rendszer figyelhető meg. A köztük lévő különbség fokmérője a vezetők szakképzettsége lehet. A vizsgált időszakban már Kalocsán is törekedtek arra, hogy mind

több szakképzett irányító álljon a munka élén. Ez a törekvés leginkább az erdészet területén követhető nyomon.

Növénytermesztés.

A 29.000 kh-nyi szántó az érseki uradalom egyharmadát foglalta el. A hatalmas kiterjedésű - bár a részarányokat tekintve az országos (42,8 %) és a Duna-Tisza közti (53,6 %) viszonyoktól elmaradó (4) - szántók művelése zömmel bérleti gazdálkodás keretei között folyt. A házi kezelésbe vont szántóföld területe körülbelül 4.500 - 5.000 kh lehetett. (5)

A növénytermesztés két területben, a kalocsaiban és a hajósaiban folyt, közülük a hajósi a jelentősebb.

Az uradalom növénytermesztésének strukturájára a termés kimutatások utalnak. Egy-egy gazdasági évben három beszámoló kimutatás készült a termés eredményekről:

I. számú szalmás gabona termékkimutatás - melyben a nyári betakarítási munkák végén összegezték a gabonatermesztés eredményeit.

II. számú szalmás gabona termékkimutatás - ez ősszel készült és a magbúkköny, bab, kukorica termését rögzítette.

Takarmány termelési kimutatás. - a burgonyáról, széna félékről és a zöldtakarmányokról(6).

A legjelentősebb szántóföldi növény természetesen a gabona volt, de a kukorica is fontos - részarányát tekintve az egyes gabona félékkel vetekedett.

Holdankénti átlagtermések. (7)

Megnevezés	uradalmi átlag	országos átlag
buza	5,5 hl/kh	7,4 hl/kh
rozs	4,3 "	6,2 "
árpa	5,5 "	6,8 "
zab	4,1 "	5,9 "
kukorica	9,0 -10,5 q/kh	8,61 q/kh
burgonya	20,5 -27,0 "	36,9 - 46,0 "

Ha megvizsgáljuk ezeket az adatokat látható, hogy az uradalom terméseredményei az országos átlaghoz viszonyítva meglehetősen alacsonyak. Hogy ennek mi volt az oka, azt utólag - tekintettel az adatok hiányosságára - nehéz lenne kideríteni, de feltételezhető, hogy szoros összefüggés van az uradalom gazdálkodása és gépi felszereltsége, modernizáltsága között.

A gépi ellátottság értékelése nehéz feladat, ugyanis pontos gépleltárak még nem állnak rendelkezésünkre. Az azonban megállapítható, hogy az ekék zöme a legmodernebbek közül került ki, és igen jó a vetőgépekkel való ellátottság - 400 kh-ra jutott egy gép az országos 500 kh-val szemben.(8) A vetésig bezárólag tehát viszonylag gépesített volt a növénytermesztés, a betakarítást viszont még teljes egészében kézi erővel végezték. Az alacsony átlagok okát kutatva nem hagyható figyelmen kívül a szegényes trágyázás sem. A nyolc-tíz évenként ismétlődő trágyázáskor egy-egy holdra kb. 100 q istállótrágya került.(9) A műtrágyával ebben az időben még csak kísérletezgettek.(10)

Kevesebb ráfordítást igényelt a növénytermesztés harmadik fő ága, a takarmánytermesztés. Itt országos összehasonlításokat tenni szinte lehetetlen,

mert egyelőre nem állnak rendelkezésünkre megfelelő adatok, így uradalmon belüli arányosítást kell végeznünk. A mesterséges takarmányok vetésterülete kb. a szántóföldi művelés alá vont földek egyharmadát tette ki, s ehhez jött még a szántóterület közel felével egyenlő természetes rét.(11) A takarmánytermesztés nagyon fontos összetevője a szántóföldi gazdálkodásnak, mert a mezőgazdaság két fő ágát, a növénytermesztést és az állattenyésztést kapcsolja össze.

Állattenyésztés

A kalocsai érseki uradalom gazdálkodásában igen jelentős volt az állattenyésztés. Ezt már a rét és legelő területek viszonylag nagy aránya (21 %) is meghatározza, valamint az előbb felvázolt szántóföldi takarmánytermesztés is fontos tényezőként jöhet számításba.

Állattenyésztéssel a kalocsai és a hajósi kerületben foglalkoztak, de itt is - akárcsak a növénytermesztésnél - a hajósi kerület vezető szerepét kell kiemelni. Ha az állatállományt akarjuk megvizsgálni, akkor számos állat létszámból kell kiindulni. (12)

Számosállat létszám az érseki uradalomban.(13)

Év	szarv.m.	juh	ló	sertés	összesen
1892	930	59	78	-	1067
1905	1208	83	134	82	1507

A táblázat elemzése alapján megállapítható, hogy az állattenyésztésen belül a szarvasmarha-ágazat dominált. Az uradalom szarvasmarha-állományára három csoportra különült el:

- tehenészetre, másnéven csirőszatra
- gulyára
- jármos ökrökre.

Ez utóbbiak az uradalom igaerő szükségletét biztosították. Érdekes megemlíteni, hogy a gulyát félrideg módon - csak az őszi és téli időszakban is-tállózva - tartották.

A számosállat létszám vizsgálatokor szembeötlőek még a sertésenyésztést mutató adatok. Kutatásaim során az első, sertésenyésztésre utaló feljegyzést 1899-ből találtam. (14) Ettől az évtől kezdve foglalkoztak az érseki uradalomban komolyan sertés tartásával. Az állomány növelése oly útemben haladt, hogy az adatok tanúsága szerint már a juhászattal vetekedett.

A juhászatról meg kell jegyeznünk, hogy a félrideg módon tartott állatok igen jó hozamuak voltak, nyírósúlyuk az országos 3-3,5 kg-hoz viszonyítva, 4-5 kg között mozgott. (15)

A lóállomány vizsgálata arra enged következtetni, hogy a lovakat még nem igaállatként tartották, inkább tenyésztésükkel foglalkoztak. (16)

Az uradalmi állattenyésztés igen sokoldalú volt, s részletesebb bemutatása esetén az is látható lenne, hogy a kor színvonalán állt. Az 1890-es években ezt az állattartást általánosságban a jövedelmezőségre és a helyi viszonyok mind jobb kihasználására való törekvés jellemezte.

Erdészet.

Az uradalom összesen 86.411 kh területéből 25.062 kh-t foglalt el az erdő, ami a maga 29 %-os részesedési arányával számottevő ágazatot képezett.

Az uradalom erdei egyrészt a Duna menti ártereken, másrészt a korábban futóhomokos területeken helyezkedtek el. A 25.000 kh-s erdőgazdaság kisebb egységekből, ugynevezett szabályozott erdőkbeli tevődött össze. Az egyes erdők a területileg illetékes kerülethez tartoztak. Az erdőgazdaság élén központi erdőmester állt. Minden egyes kerületben egy-egy erdész dolgozott, aki az ott lévő erdők kezeléséért és gondozásáért felelt. Az erdő őrzését pedig

az erdőőrök látták el.

Az erdők művelését az 1883-84-ben készült erdei Üzemtervek szabályozták. Ezek szerint az uradalmi erdők kihasználása három ütemű volt - főhasználat, előhasználat, mellékhasználat.

A sarjadzóssal felújuló erdőtesteket az előhasználat során rendbe hozták. Nyolc-tíz évvel a kivágás után kezdték a tisztító vágást, amit a ritkítás követett. Időnként gyéritést is végeztek. E munkálatok eredményeként csak az egészséges, jól fejlett növendék fák maradtak meg. Ezeket a fordartartam(17) leteltével a tarlasztás (18) során vágják ki. A tarlasztást, vagyis a főhasználatot az uradalom nem saját erejéből végezte, hanem a vágóügyi jogot bérbe adták. Így a kivágott fák értékesítése sem az uradalom gondja volt, hisz a fa a bérlők tulajdonává vált. Az erdőhasználat harmadik üteme a mellékhasználat volt, ami nem más, mint a legeltetés. Ezt elsősorban uradalmi állatokkal, illetve az alkalmazottak zsoldállataival gyakorolták.

Az erdőszét kapcsán felmerülhet a vadászat és vadgazdálkodás kérdése is. Az előkerült feljegyzések azonban nem adnak kielégítő választ. Az Üzemtervek tanúsága szerint a vadászati jog az uradalom tulajdonát képezte, de hogy kik és milyen formában éltek ezzel a joggal, az egyelőre ismeretlen.

Az erdőgazdálkodás igazi jelentőségére a pénzügyi oldal megvizsgálása vet fényt. Az uradalom évi teljes bevételének kb. egyhatede az erdőszétből származott. A bevételek és kiadások összevetése megmutatja, hogy nemcsak komoly bevételről, hanem nagy arányú jövedelmezőségről is szó van. Tíz év alatt a bevétel 885.867 Ft volt, s mindez 60.345 Ft. befektetésével keletkezett.(19) Ez az igen magas jövedelmezőség éppen azzal magyarázható, hogy nem saját kezelésben művelték az erdőket, hanem a főhasználatot bérbe adták.

Az erdőgazdálkodás módszere tehát régi, hagyományos - különösebb korszerű, technikai előrelépést, intenzivitás növekedést nem mutat. Viszont a befektet-

hető tőkében amugy is szükölködő uradalomnak ez a csekély ráfordítással sok jövedelmet hozó ágazat jól jött, és e miatt nem is törekedtek újításra, ami az üzentervek megvizsgálásakor könnyen megállapítható. A magas jövedelmezőség és a korszerű művelési mód ez esetben tehát nem esett egybe, mert nem a ráfordítás hozta a magas jövedelmezőséget, hanem a bérösszeg és a részesmunka.

Bérleti gazdálkodás

Az érseki uradalom gazdálkodását áttekintve látható, hogy a hatalmas kiterjedésű birtoknak csak kis részét művelték házi kezelésben. A fennmaradó területeket haszonbérletnek adták ki. Ennek okai közül elsősorban a hagyomány erejét emelhetjük ki. Már a késő feudalizmus kori gazdálkodás jellegét sem az allódiom határozta meg, hanem a bérleti rendszer. A jobbágyfelszabadítás és az urbérrendezés korában is minimális volt a házi kezelésű területek nagysága. A század végéig eltelt idő pedig rövidnek bizonyult ahhoz, hogy a házi kezelés feltételeit (gépek, épületek, stb.) megteremtsek.

A bérbeadásnál az uradalom arra törekedett, hogy egy-egy zárt egységet képező területet, pusztát, egy ember vegyen bérbe, ne kelljen a földeket feldarabolni. Így érthető, hogy az évi 300.000.- Ft. körüli haszonbérből származó bevételnek 80 %-a az összes bérlők együttdétől folyt be. Egy-egy nagybérlő általában több pusztát is bérelt, nem ritka 10-20.000.- Ft-os bérleti díj. (20) Sajnos a földbérlet holdankénti összegére utaló közvetlen adat nem került elő, de közvetve, számítások útján megállapítható, hogy egy hold bérleti díja 5-10 Ft.között mozgott.

A bérleti idő változó, de mindig kötődik a gazdálkodás három éves periódusaihoz, ugyanis a bérlőket kötelezték, hogy a földeket még mindig az elmaradott háromnyomásos rendszer alapján műveljék. (21) Az ettől való eltérés ritka és inkább csak az 1890-es évek végén fordult elő. Ekkor már meghatározott vetésforgók alkalmazására kötelezték a bérlőket. Az uradalom bérleti

gazdálkodása nemcsak a földre terjedt ki, hanem a feudalizmus maradványaként bizonyos regőlékra is - főleg malmokra, olajsutukra, stb.) /22./

Alkalmazottak.

Az érseki uradalom gazdálkodásának bemutatása csak akkor válik teljessé, ha a gépezetet működtető erőről, a munkaerőről is szó esik.

Az uradalomban foglalkoztatott munkásokat három csoportba sorolhatjuk

- állandó alkalmazottak (tisztai és szolga személyzet)
- szerződéses alkalmazottak (arató és cséplő munkások)
- napszámosok.

Az érseki uradalom összes gazdaságában évente kb. 270 állandó alkalmazott dolgozott. Az így módon foglalkoztatottak mintegy 10 %-át adták a tisztek (közéjük sorolva az írnokokat és tollnokokat is). A személyzet fennmaradó hányadát a termelésben közvetlenül résztvevő alkalmazottak tették ki. Számuk a gazdasági év folyamán a szerződéses munkásokkal és a napszámosokkal tovább nőtt.

Az alkalmazottak száma a két mezőgazdasági termelést folytató gazdaságban természetesen jóval nagyobb, mint az erdészeti kerületekben. Így Hajóson évente kb. 150, Kalocsán 70 volt az állandó személyzet létszáma.(23)

Ha a konvenciós szolgaszemélyzet belső strukturáját vizsgáljuk, hat fő csoportot különböztethetünk meg:

- kocsisok,
- béresek, (öregbéres, elsőbéres, közbéres, kisbéres)
- állatgondozók (csikós, juhász, barmosok)
- műszakiak (faragó, kovács, bogsnár)
- erdei személyzet (erdőőrök)
- egyéb (hajdu, kertész, magtáros, csész, tanító, stb.)

Ez a csoportosítás csak a fő munkaterület alapján érvényes, mert a fizetések szerint más, sokkal bonyolultabb rendszer alakulna ki.

Az uradalom állandó alkalmazottainak zsoldja két fő részből - készpénzből és természetbeni juttatásokból - állt. A természetbeni juttatások egy részét a gabonamagvak tették ki, e mellett só, szalonna, széna, szalma, valamint állattartás és szántóföld tartozott ide. (24) A kalocsai érseki uradalomban a komenció az országos adatok felső határán, sőt néhol fellette is volt. Így érthető, hogy érseki uradalmi cselédek nem egyszerűen elszegődtek, hanem az uradalom előzetes válogatás alapján fogadta fel őket.

Az uradalom vezetői arra törekedtek, hogy az állandó gazdasági alkalmazottak létszámát minél inkább csökkentseék. Optimális számukat a téli időszakban szükséges munkálétszám határozta meg. A tavaszi, nyári és őszi hónapok nagy mezőgazdasági munkáihoz pedig a béresek mellett idegen munkaerőt foglalkoztattak. Nyáron a szerződéses arató és cséplőmunkásokra támaszkodtak. A környező falvak lakóiból kikerülő aratók és cséplők részért dolgoztak. Az aratásért 1/9, 1/10 és 1/11 rész járt, cséplésért pedig a kicséplelt magok 3,8 %-a. Az elszegődött emberek nemcsak ezekben a munkákban vettek részt. Már május végén, június elején megkezdődött a szénakaszálás, s a kukorica, burgonya betakarításáig egyfolytában dolgoztak. (25)

Igen fontos munkaerő-forrást jelentett az uradalomnak a napszámosok tábora. Számuk a földművelés idényjellegének megfelelően állandóan változott. A téli hónapokban alkalmazták a legkevesebb, nyáron pedig a legtöbb napszámost. (26) A bérezett napszám, mint kapitalista agrármunka forma terjedése is mutatja, az uradalom gazdálkodásában - ha nagyon lassan is - lezajló átalakulási folyamatot.

Pénzügyi helyzet

Az érseki uradalom pénzügyi helyzetének gazdaságosságának vizsgálatát a főpénztári számadások rendelkezésre álló bizonyiatái teszik lehetővé. Ezekből kiderül, hogy az uradalom évi bevétele 6-700.000 Ft. között mozgott. A bevételek legjelentősebb tétele - közel a fele - az állandó jövedelmekből származott, melyek zömét a bérleti díjak adták. A saját kezelésben tartott birtokterületen folyó gazdálkodásból származó pénzüsszegek a teljes bevételnek csupán egynegyedét tették ki. Ezen belül is a legjelentősebb hányad - az évi teljes bevétel egyhetede - az erdőgazdálkodásból származott.

Az erdészethez hasonló jövedelmezőségről - a befektetések tízszerese a bevétel - a növénytermesztés és állattenyésztés esetében már nem beszélhetünk. Itt az általános költségek figyelmen kívül hagyásával is egyes években az effektív ráfordítások sem térültek meg, vagy csak alig hoztak többet a kiadásoknál. Az összes ágazatok beruházásaira olyan minimális összegeket fordítottak, hogy azok az uradalom teljes saját kezelésű birtokterületen folytatott gazdálkodására vonatkoztatva még az egyszerű újratermelés szükségleteit sem biztosították, nemhogy a bővítést lehetővé tették volna.

Általában a kiadások felét - egyes években még ennél is többet - a termelést nem szolgáló érseki kiadások és alapítványok tették ki. Az érsek személyi kiadásai az érseki adminisztráció költségei, valamint a különféle alapítványok létesítése, illetve fenntartási költsége felemésztette az uradalom jövedelmének tulnyomó részét, sőt ezen költségek közel állandósága, illetve növekvő tendenciája miatt a gazdaság fejlesztésének akadályává vált. Fokozta ezt a hátrányos helyzetet az is, hogy az országos tendenciával ellentétben a haszonbérből származó bevétel is az érsek személyi jövedelmét képezte és így nem volt a saját házi kezelésű birtok fejlesztésére fordítható, oda befektethető.

Összegezve az eddig elmondottakat megállapíthatjuk, hogy a tőkés nagyüzem egyes jegyei mind erősebben jelentkeztek. Ezt mutatja az irányító szervezet átszervezése, valamint a belterjes gazdálkodás tárgyi feltételeinek fokozatos megteremtése. Az uradalom gazdálkodását és annak esetleges fejlődését azonban nagymértékben meghatározta a pusztán önellátásra való törekvés. Ez a gazdálkodási cél gátolta a kapitalizálódás kibontakozását. Ezt bizonyítja a feldolgozó ipar hiánya és az egyéb ipari jellegű tevékenység helyzete.

Nem lehet azonban eléggé hangsúlyozni, hogy az átalakulás folyamata nagyon lassan indult meg és bontakozott ki. Ez azzal magyarázható, hogy kötött, egyházi birtokról van szó. A kötött és korlátolt forgalmu birtokok tőkés átalakulása országos gond volt. A tőkehiányt csak a helyi adottságok kellő kihasználásával lehetett némiképp csökkenteni. Erre azonban a kalocsa-érseki uradalomban nem került sor.

A pénzügyi feltételek csupán a gazdaság azonos szintentartását tették lehetővé. Ugyanakkor az uradalom alapvető gazdálkodási célja is csak az öfenntartás volt - nem törekedtek ártermelő gazdaság kialakítására. Ez egyenes következménye volt a jövedelem említett felhasználási módjának. Kölcsönhatású összefüggés volt tehát a jövedelem felhasználása, a gazdálkodás módja, fejlesztésének mértéke és a mindennek alapjául, forrásként szolgáló gazdálkodási cél között. Az ilyen gazdálkodási célkitűzés, gazdálkodási mód és ezzel összefüggő pénzügyi helyzet mellett megfigyelhető átalakulási tendenciák különösen pozitívan értékelendők, annak jeleként, hogy az általános történelmi tendencia minden gátoló körülmény ellenére is érvényesül.

Befejezésként szeretném megemlíteni, hogy tíz év a mezőgazdaság történetében nem számottevő idő. Ilyen rövid időszakot áttekintve nehéz folyamatokat ábrázolni, inkább csak a gazdaság adott időbeni állapota

mutatható be. A tanulmány elkészítésével is az volt a célom, hogy eddig fel nem tárt, és éppen ezért igen rendezetlen forrásanyag alapján összegezzem azokat a főbb vonásokat, amelyek a kalocsai érseki uradalom gazdálkodását jellemezték a XIX. sz. utolsó évtizedében.

J e g y z e t e k

- 1./ KÉL. II. j.i.i. 1896/135.
- 2./ Winkler Pál 1926.
- 3./ Zichy Gyula 1935.
- 4./ Asztalos-Sárfalvi 1960.
- 5./ Pontosabban nem állapítható meg, mert a kalocsaí gazdaság adataira csak következtetni lehet.
- 6./ KÉL. II. t.o.h.k.
- 7./ Uradalmi átlagok - több év terméseredményeiből számítva országos átlagok: kalászos gabona - Magyarország története VII.kötet. Kukorica, burgonya - Für Lajos 1976.
- 8./ Für Lajos 1969. 112.old.
- 9./ KÉL. II. t.o.h.k.
- 10./ KÉL. II. j.i.i. 1896/696.
- 11./ KÉL. II. t.o.h.k.
- 12./ Egy szarvasmarha, vagy 16 0,8, egy sertés 0,114, egy juh 0,071 számosállattal egyenlő.
- 13./ KÉL. II. Császka féle átvétel
KFKL. Császka féle hagyaték adatai alapján számítva.
- 14./ KÉL. II. f.t.r. 1899/103.
- 15./ KÉL. II. f.t.r. 1893/179.
KÉL. II. f.t.r. 1894/125.
- 16./ KÉL. II. Császka féle átvétel
KÉL. II. f.t.r. 1900/17.
- 17./ Fordatartam - az az idő, amely alatt egy fa vágáséretté válik.
- 18./ Tarlószítás - fák kivágása egy adott erdőterületen.
- 19./ KÉL. II. f.p.sz.
- 20./ KÉL. II. összeírás a kalocsaí bibornok-érségi uradalmak készpénzbeni állandó jövedelmeiről. 1891.

- 21./ KÉL. II. f.t.r. 1899.
- 22./ KÉL. II. f.p.sz.
- 23./ KÉL. II. zs.k.
- 24./ KÉL. II. Zs.k.
- 25./ KÉL. II. f.t.r. 1899-1900.
- 26./ KÉL. II. f.p.sz.

R ö v i d i t é s e k :

KÉL.	Kalocsai Érseki Levéltár
II.	Érsekuradalmi Gazdasági Levéltár
j.t.i.	Jószágigazgatósági iratok
f.p.sz.	Főpénztári számadás
f.t.r.	Főtiszti rendeletek
t.o.h.k.	Terményi okmányok - hajósi kerület
zs.k.	Zsoldkönyv
KFKL.	Kalocsai Főkáptalani Levéltár

I r o d a l o m

Asztalos István-Sárfalvi Béla 1960.

A Duna-Tisza köze mezőgazdasági földrajza.

Akadémiai kiadó Bp.

Für Lajos 1969.

A csákvári uradalom a tőkés gazdálkodás útján 1870-1914.

Mezőgazdasági Múzeum Bp.

1976.

A kapitalista mezőgazdasági termelés megszilárdulása a századfordulón (1890-1914).

In. A magyar mezőgazdaság a XIX-XX. században.

1848-1944. Agrártörténeti tanulmányok 4.

Akadémiai kiadó Bp.

Hanák Péter-Mucsi Ferenc 1978.

Magyarország története 1890-1918.

Magyarország története tíz kötetben VII. kötet

Akadémiai kiadó Bp.

Winkler Pál 1926.

A kalocsai és bácsi érsekség (történeti összefoglalás).

Árpád RT. Kalocsa.

Zichy Gyula 1938.

A kalocsai és bácsi érsekségi javadalom uradalmi

tisztviselőinek szolgálati, fegyelmi és illetmény szabályzata.

Kalocsa.